પ્રવચન નં. ૯ ગાથા - ૨ તા. ૧૬-૬-૧૯૭૮ શુક્રવાર જેઠ સુદ-૧૦ સં. ૨૫૦૪

સમયસાર ગાથા બીજી, ગાથાર્થ પહેલો ચાલે છે.

હે ભવ્ય જીવ ! જે ' જીવ, ચરિત-દર્શન-જ્ઞાનસ્થિત ' એ તો પદ્યની રચના માટે ચારિત્ર પહેલું આવ્યું છે. ખરેખર તો દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રમાં સ્થિત રહ્યો છે તેને નિશ્ચયથી સ્વસમય જાણ. અહીંયાં તો ત્રણ બોલ લીધાં છે. દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર, છે તો અનંત ગુણની પર્યાય દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની સાથે નિર્મળપણે થઈ છે પણ મુખ્ય અહીં દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર મોક્ષનો મારગ જે દુઃખથી મુક્ત થવાનો, એને મુખ્યપણે કહ્યું છે.

એટલે કે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ આત્મા અનંત ગુણ સ્વરૂપ, એ અનંત અનંત ગુણની વર્તમાન પર્યાયપણે વ્યક્તપણે સ્થિત થાય, તેને અહીંયાં સ્વસમય નામ આત્મા કહ્યો છે. આત્મા તો આત્મા છે, પણ જેને એની શ્રદ્ધા જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં એ આવ્યો પરિણમન થયું આત્મા ધ્રુવ, તેના ખ્યાલમાં આવ્યો એને આત્મા સ્વસમય કહેવામાં આવે છે. આત્મા તો આત્મા જ છે. પણ અહીયાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં (જે સ્થિત થયો તે આત્મા છે) ઝીણી વાત છે ભાઈ ! આહાહા !

એમાં આત્મામાં ગુણ તો અનંત છે. રાત્રે કહ્યું 'તું. જેમ આ આકાશ છે એના આંહીના પ્રદેશથી શરૂ કરીએ, આંહી આકાશના પ્રદેશથી શરૂઆત કરીએ તો અંત આમ નથી, શરૂઆત આંહીથી લેવાય પણ આમ પ્રદેશનો અંત નથી. ક્યાંય અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત એમ આંહીથી શરૂઆત કરીને આમ લઈ જાય તોય અનંત અનંત અને બેયનું ભેગું કરીએ તોય અનંત અનંત. અહીં અનંત, અહીં (પણ) અનંત.

એક સમયના એક શ્રેણીના પ્રદેશ, એવી તો અનંતી શ્રેણી છે. એવો એક પ્રદેશ, એક પ્રદેશની શ્રેણી, જેનો આદિ અને અંત નથી. એવી શ્રેણી એક એક એવી અનંતી શ્રેણીઓ છે. હવે આંહી તો એમ કહેવું છે, કે જે અનંત-અનંત આકાશના પ્રદેશ જેનો અંત નથી, જેનો છેડો શું ? છેડો શું ? પછી શું ? એમ કાળની પણ આદિ નથી. વર્તમાન એનો અંત આવે ? અનાદિ અનંત આદિ નહીં ને અંત આવે ? ભવિષ્યનો અંત નહીં. પણ શરૂઆત આંહીથી કહેવાય તો સાદિ-અનંત કહેવાય અને સમુચ્ચય કહેવાય તો અનાદિ-અનંત કહેવાય. આહાહા !

એમ આત્મામાં અને પરમાણુઓમાં એટલા ગુણો છે, કે એ આકાશના પ્રદેશથી પણ અનંતગુણા, એનો અર્થ શું થયો ? આહા ! ગંભીર ગજબ વાત છે ! ! આત્મામાં સંખ્યાએ અનંત ગુણ છે. એમ આંહી ત્રણમાં સ્થિત કહ્યું, પણ છે તો અનંત ગુણમાં સ્થિત. એ અનંત ગુણ છે એમાં પહેલો પછી નથી. પણ ઈ અનંતગુણ છે એમાં ગણત્રી કરવા જાય કે આ એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ તો એનો છેલ્લો ક્યો ગુણ ? એ આવે નહીં એમાં. આહાહા ! ક્ષેત્ર ભલે શરીર પ્રમાણે અને ક્ષેત્ર એટલે પોતાનું ક્ષેત્ર અસંખ્ય પ્રદેશ પ્રમાણે, પણ એના જે ગુણોની સંખ્યા અનંત, એમાં પહેલો પછી એવું નહીં. કે પહેલું જ્ઞાન ને પછી દર્શન ને એવું નહીં, એક સાથે પણ એક સાથે હોવા છતાં એને ગણતરીથી ગણવા માંડે... કે આ એક, બે, ત્રણ, ચાર આ તો એનો છેલ્લો ગુણ ક્યો ? આહાહા ! છેલ્લો છે જ નહીં. આહાહા ! આ તે કાંઈ વાત કહે છે એ શું કહે છે ? પંડિતજી !

અનંત જે સંખ્યાએ આત્મામાં ગુણ છે. એ ગુણ પહેલો પછી નથી. છે એક હારે પણ એક હારેમાં આ એક બે ત્રણ ચાર એમ છેલ્લો ક્યો ? આહાહા ! ગણતરીમાં છેલ્લો આવતો જ નથી. શું કહે છે આ ?

અરે ! એણે નિજ તત્ત્વ, કેવડું અને કેટલું છે એવું એણે અંતરથી સાંભળ્યું નથી. આહાહા ! એના ગુણોરૂપી ભાવ. એની સંખ્યા અપાર તો ગુણ. ગુણ. ગુણ. ગુણ. જ્ઞાન જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આનંદ શાંતિ અસ્તિત્વ વસ્તુત્વ એમ કરતાં ક્યાંય છેલ્લો ગુણ આવે એવો અંત નથી. આહાહા ! જેમાં અંત વિનાના, છેલ્લો નહીં એવા અનંતગુણ આ તે શું કહે છે. આહાહા ! અરે એણે નિજતત્ત્વને જાણવાનો પ્રયત્ન એણે કર્યો જ નથી. બાકી બધું આ સંસારના.. હોળી પાપ આખો દિ'. (એણે કર્યાં).

અહીંયાં તો કહે છે –चरितदंसणणाण ठिदो ' तं हि स समयं जाण। એમાં તો જેટલા ગુણો છે. જે ગુણોની સંખ્યાનો છેડો, કોઈ અંત નથી. એટલી સંખ્યા–એટલી–સંખ્યા એટલી સંખ્યા અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત, અનંત એને અનંતને અનંતગુણા વર્ગ કરો તો પણ આ છેલ્લો આ ગુણ જેમાં નથી. આહાહાહા ! એવડું આ (અસીમ) તત્ત્વ, અસ્તિત્વ એના જેટલા ગુણો છે તેટલી જ એની પર્યાય છે. એક સમયમાં અનંતી પર્યાય છે એમાં પહેલી પછી ઈ શબ્દ નથી. કારણ કે એકસમયમાં જ અનંતી (પર્યાય) સાથે છે. છતાં એ પર્યાયની ગણતરીથી ગણવા માંડો એક, બે, ત્રણ, ચાર, સંખ્ય, અસંખ્ય, અનંત અનંત અનંત અનંત અનંત ઈ અનંતી પર્યાયમાં છેલ્લી કઈ પર્યાય ? ઈ નહીં આવે એમાં. આહાહાહા ! ઝીણું તત્ત્વ બહુ બાપુ ! આહાહા ! આ ગંભીર (તત્ત્વ) સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈએ જોયું નથી, જાણ્યું નથી ને કહ્યું નથી. આહાહા !

એના અનંતા ગુણોની સંખ્યા, આકાશ તો ક્ષેત્રથી અંત નહીં. આકાશ આકાશ આકાશ આકાશ આકાશ આકાશ આકાશ દશેય દિશામાં પછી શું ? પછી શું ? ક્યાંય આકાશનો અંત નથી. એટલા બધા આકાશના પ્રદેશોથી અનંત ગુણા આંહી (આત્મામાં) ગુણ છે. જેનો આકાશના પ્રદેશનો અંત નથી. આહાહાહા ! એથી અનંત ગુણા ગુણો, સંખ્યાએ અનંત ગુણા ગુણ, એ રહ્યા અસંખ્ય પ્રદેશમાં, રહ્યા એક સમયમાં, (અહા !!) રહ્યા અસંખ્ય પ્રદેશમાં, રહ્યા એક સમયમાં રહ્યા અનંત.. પણ અનંતનો આ છેલ્લો ગુણ આ આ તે કાંઈ વાત છે શું છે. આહાહા ! એ છેલ્લો ઈ શબ્દ જ નથી ત્યાં અને ઈ ભાવમાં ઈ નથી. આહાહા ! એવા અનંત અનંત ભાવરૂપ ગુણ એ આંહી કહેશે નીચે ' એ અનંતધર્મોમાં રહેલું એક ધર્મીપણું તે દ્રવ્ય છે. ' એમ આવશે નીચે. આહાહાહા !

ભાષા સાધારણ છે એમ જાણીને એની ગંભીરતા ન બેસે તો, ભાષા તો જડ છે. એ અનંતગુણ જે છે, એનો કોઈ છેડો નહીં. છેડો નહીં એટલે ? આ છેલ્લો ગુણ છેલ્લો ગુણ છેલ્લો ગુણ અનંત અનંત અનંત ગણતાં કે આ છેલ્લો, ઈ એમાં છે જ નહીં. આ શું કહે છે આ ? આ વાત પહેલી વહેલી છે કોઈ દિ' કહેવામાં આવી નથી. સમજાણું કાંઈ ? અનંત છે ને એમ બધું ઘણીવાર કહ્યું પણ અનંત છે, ઈ અનંતનો અનંતનો છેલ્લો, છેલ્લો છેલ્લો ક્યો ? આહાહાહાહા ! અસંખ્ય પ્રદેશમાં એક સમયમાં અનંતની સંખ્યામાં આ છેલ્લો, ઈ કોઈ છેલ્લો આવતો જ નથી.

છેલ્લાનો છેડો જ નથી. આહાહાહાહા ! આ તે વાત છે !

(શ્રોતાઃ વ્યાખ્યાનમાં આપને કહેવાની વિનંતિ કરી હતી રાતે વાત તો થઈ હતી.) હા, બહેનોને કાને પડે ને હા રાત્રે વાત થઈ હતી. પહેલાં વહેલી કરી છે. આટલા વર્ષમાં પહેલી જ વાર આ કરી છે કે અનંત ભાવમાં, એ અનંતની સંખ્યાનો છેલ્લો ગુણ ક્યો ? એવું છે જ નહીં એમાં (છેડો હોય તો છેલ્લો હોય ને) આહાહાહા ! એમ અનંત ગુણની એક સમય, કાળમાં એક સમય અને અસંખ્ય પ્રદેશનો છેલ્લો અંશ ક્ષેત્રનો એમાં થતી અનંતી પર્યાય/ગુણમાં તો અસંખ્ય પ્રદેશ છે, આખા આમ એક પર્યાય છે એનો છેલ્લો/અસંખ્ય પ્રદેશનો છેલ્લો અંશ એમાં ઉત્પન્ન થતી અનંતી પર્યાય, ક્ષેત્ર એટલું અંશ, કાળ એક સમય, એ પર્યાયની સંખ્યા એટલી અનંતી.. આહાહા ! કે આ પર્યાય છેલ્લી એમ ગણતરીની ગણતરમાં છેલ્લી પર્યાય હોય જ નહીં. આહાહાહાહા !

આમ.. અનંત-અનંત તો કહે છે પણ અનંત એટલે કઈ રીતે ? આહાહા ! ક્ષેત્રનો અંત તો તો હજી એમ કંઈક હશે. કંઈક હશે હશે અંદર પણ આ એટલામાં ભાવનો અંત નહીં, ભાવની સંખ્યા જેટલી છે એટલી સંખ્યાનો ક્યાંય અંત નહીં, સમય એક, ક્ષેત્ર અસંખ્ય પ્રદેશ અને ભાવની સંખ્યાનો છેડો નહીં, છેલ્લો ‘ આ ’ એવો છેડો નહીં. આહાહાહાહા ! એવી જ અનંતી પર્યાય, પ્રદેશનો એક અંશ, સમયનો એક સમય અને સંખ્યામાં અનંત પર્યાય. એમાંય પહેલી-પછી તો નથી એમાં કાંઈ, એક સાથે છે અનંત, છતાં અનંતમાં આ, આ, આ, આ, આ, આ, આ અનંત અનંત છેલ્લી આ. આહાહા ! આવું તત્ત્વ ભગવાન સર્વજ્ઞ સિવાય ક્યાંય કોઈએ જોયું નથી અને કોઈએ કહ્યું નથી.

એક સમયની અનંતી પર્યાય, એમાં એક પર્યાય હવે લ્યો. જ્ઞાનની એક પર્યાય. અનંતી પર્યાયની સંખ્યામાં છેલ્લી પર્યાય નહીં, છેડો નહીં એટલી પર્યાય, આહાહા ! કેમ ? પ્રદેશની સંખ્યાનો અંત નથી આંહી પર્યાયની સંખ્યાનો અંત નથી. આહાહા ! હવે એક-એક પર્યાયમાં, જ્ઞાનની એક પર્યાય એ જ્ઞેય પ્રમાણે. જ્ઞાનની એક પર્યાય ઈ જ્ઞેય પ્રમાણે. જ્ઞેય કેટલાં ? કે અનંત આત્મા, અનંતા પરમાણુઓ એ જ્ઞેય ને જ્ઞાન જ્ઞેય પ્રમાણે. જ્ઞેય કેટલાં ? કે લોકાલોક પ્રમાણે. આહાહા ! એક સમયની પર્યાયમાં પ્રમેય લોકાલોક જેના ભાવનો અંત નથી તે તે પરમાણુના ગુણનો ને તેની પર્યાયોનો એ બધું અહીંયાં એક સમયની પર્યાયમાં જણાય જાય શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયમાં ય હોં કેવળજ્ઞાનની તો વાત શું કરવી ? આહાહાહા !

એવી એક સમયની પર્યાયમાં પણ અનંતા અવિભાગપ્રતિચ્છેદ. જ્ઞાનની એક સમયની પર્યાયમાં અનંતા દ્રવ્યો ને એક એક દ્રવ્યના અનંતા ગુણો, જેનો પાર નહીં અને એક-એક ગુણની પર્યાય, જેનો પાર નહીં-એનો પાર આ શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયે જાણી લીધો. આહાહાહા !

એ જ્ઞાનની એક સમયની પર્યાયમાં આવા અનંતા લોકાલોક જાણ્યા દ્રવ્યો, અનંત ગુણો તો એટલા ભાગ પડી ગયા એક પર્યાયમાં, અંશો, કેટલા અંશો ? કે ઈ અંશોનો છેડો નહીં. આહાહા ! અનંત ને એમ નહીં. (શ્રોતાઃ છેડો નહીં) છેડો નહીં એમ ભાષા કરો એમ કામ ન આવે ! અનંત... અનંત... અનંત તો દ્રવ્યેય છે અનંત પણ એનો અંત આવી જાય છે. ક્ષેત્ર અનંત, કાળ અનંત, ભાવ અનંત, પર્યાય અનંત એનો કોઈ પાર નથી. આહાહા ! એની સંખ્યા કેટલી

છે ? અને એનો છેડો છેલ્લો ક્યો ? એટલી સંખ્યાએ એની પર્યાય અને એક એક પર્યાયમાં, અનંત દ્રવ્યો અને અનંત એના ગુણો, જેના ગુણનો અંત નહીં, પર્યાયનો અંત નહીં એટલી સંખ્યાએ, કાળે અનંત એમ નહીં, કાળે ભલે એકસમય હો પણ એક સમયનું તેનું ગુણ ને પર્યાય, એકસમયની પર્યાયમાં જણાય જાય (તો) એક સમયની પર્યાયના ભાગ કેટલા ? એના ભાગ.. કટકાં કરતાં, કરતાં, કરતાં, કરતાં છેલ્લો અવિભાગ, જેનો બીજો વિભાગ ન થઈ શકે. ઓહોહો ! એવા એક સમયની પર્યાયમાં અનંતા અવિભાગપ્રતિચ્છેદ એના–અવિભાગ પ્રતિચ્છેદમાં છેલ્લો ક્યો ? અંત નથી.

હવે, આંહી તો એમ કહેવું છે કે જેટલા ગુણો છે એટલા જ્યાં દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રમાં સ્થિત થાય છે, ત્યારે વાત ત્રણની લીધી છે આંહી ભાઈ ! પણ અનંતા ગુણોની પર્યાય ત્યાં વ્યક્ત થઈને સ્થિર થાય છે ત્યાં, શુદ્ધિમાં કેટલીક શુદ્ધિ થાય ને કેટલીક શુદ્ધિ ન થાય એમ નહીં.

પણ અહીંયાં દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની મુખ્યતા ગણીને, તેમાં જીવ જે આખો (પૂર્ણ) અનંત ગુણનો પિંડ છે તે સ્થિર થાય છે આમ. આમ, રાગમાં સ્થિર થાય છે, એ પછી કહેશે. આહાહા ! અંદર પોતાના અનંતા જે ગુણો છે, એનું એકરૂપ દ્રવ્ય છે. અનંત ધર્મ જે ગુણો એનો ધરનાર એક તત્ત્વ, એ તત્ત્વ જ્યારે પોતાની નિર્મળપર્યાયમાં સ્થિત થાય છે ત્યારે તેના જેટલા ગુણો છે, તેટલા ગુણોનું વ્યક્તતામાં અંશો બધા ગુણોના પ્રગટ થાય છે. છતાં આંહી ત્રણ કહ્યા છે ઈ મુખ્યપણે મોક્ષમાર્ગની પર્યાયની અપેક્ષાએ. સમજાણું કાંઈ ?

ગંભીર છે ભાઈ ! આહાહાહા ! (શ્રોતા– અગાધ ગંભીર અગાધ–ગંભીર દરિયો છે ! બીજાં ઘણાં વિચારો આવ્યા છે પાર પમાય એવું નથી આહાહા ! ‘ અને જે જીવ કર્મપુદ્‌ગલના પ્રદેશોમાં સ્થિત થયેલ છે. હવે આંહી કર્મના પ્રદેશોમાં સ્થિત શબ્દ એમ વાપર્યો છે. વાત ઈ છે કે પુદ્‌ગલના નિમિત્તે થતી વિકારી અવસ્થા, તેમાં સ્થિત છે. એ સ્થિતમાં, અનંતા ગુણો વિકારપણે નથી. નિર્મળપણે (છે) એમાં અનંતા ગુણો નિર્મળપણે હતાં. સમજાણું કાંઈ ?

પહેલામાં જે દર્શન જ્ઞાન (ચારિત્ર) સ્થિતમાં ત્રણ મુખ્ય લીધાં, પણ તેમાં જેટલી સંખ્યામાં ગુણ છે, જેનો છેડો નહીં એ બધા ગુણોની અંશે વ્યક્તતા પ્રગટમાં સ્થિત છે. આહાહા ! તેને અહીંયા સ્વસમય આત્મા કહે છે.

આ તો ઓગણીસ (મી) વાર વંચાય છે આ, કે ઈ નું ઈ આવે કાંઇ ? હેં ! આહાહા !

હવે આમાં બીજું કહેવું છે. કે ‘ જે જીવ પુદ્‌ગલ કર્મોના પ્રદેશોમાં ’ એ પુદ્‌ગલકર્મ તો જડ–અજીવ છે. પણ તેના અનુભાગમાં સ્થિતિ એક સમયની છે ત્યાં વર્તમાન, આમ ભલે કાયમ રહેવાનું એમ નહીં, પણ તેના અનુભાગમાં જે એકાગ્ર થાય છે. એમાં જેટલા ગુણો છે ઈ બધા ગુણો, કર્મના પ્રદેશમાં સ્થિત થતા નથી. કેટલાક ગુણોની પર્યાય તો નિર્મળ સદાય રહે છે. સમજાણું કાંઈ ? એ એક વાત. બીજું કર્મપણે પરિણમેલા જે પરમાણુ છે, એમાંય કર્મ–પરમાણુમાં જેટલા ગુણો છે, એ બધા ગુણો કર્મપણે પરિણમે છે એમ નથી. આહા ! ક્યાં નવરાશ જગતના પાપ આડે, એકલું પાપ પોટલા બાંધી, હાલ્યા જવાના ચાર ગતિમાં રખડવા. આહાહા ! હજી પહેલી શું ચીજ છે, ઈ સમજવાને પણ વખત લ્યે નહીં. આહાહાહા ! આહાહા !

આવો જે અપાર સ્વભાવ ને પર્યાય, એનો પત્તો અંદર લાગે, જે જ્ઞાન ને શ્રદ્ધા એનો

પત્તો લ્યે, એને રાગમાં(થી) રસ ઊડી જાય. રાગ ઊડી જાય એમ નહીં, રાગ રહે. સમજાણું કાંઈ ? આવા જે અનંતા ગુણો અને અનંતી પર્યાયો, છેડા વિનાની, છેલ્લા વિનાની, એવી દ્રવ્યની દૃષ્ટિ જેને થાય, એના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર થાય, એના રસ આડે એને રાગમાં રસ રહે નહીં. રાગ તો એ અમુક ગુણોની પર્યાય, અને આંહી તો અનંતા અનંતા અનંતા છેડો નહીં આવે એટલા ગુણો. આહાહા ! ઝીણું બહુ બાપુ ! વીતરાગ મારગની પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન જ શું ચીજ છે ઈ.. ગજબ વાત છે. આહાહા !

એના વિના રખડી મર્યો છે ચોરાશીના અવતારમાં. આહાહા ! એ અબજોપતિ શેઠિયા કહેવાય એ મરીને ગધેડાં થાય, કૂતરાં થાય, કેમકે ધર્મ શું ચીજ છે એની અંતરમાં ખબર નથી. અને માંસ આદિ ખાતા ન હોય દારૂ આદિ એટલે નર્કમાં તો ન જાય. સિદ્ધાંતમાં લેખ છે શાસ્ત્રમાં અંદર કે એ બધાં જવાના ઢોર-તિર્યંચમાં આડા. આહા ! જેવું સ્વરૂપ છે, એવું જેણે જાણ્યું નથી, માન્યું નથી, ઓળખ્યું નથી, એના વિરુદ્ધ ભાવો જે આડાં, વિકારીભાવો ને આડોડાઈ કરીને કર્યાં છે, એ આડોડાઈ એટલે ટેડાઈ થઈ ગઈ છે. એ મરીને આડોડાઈ, એટલે તીર્યંચના શરીરમાં જવાના કારણ કે તીર્યંચના શરીર આમ આડાં છે, મનુષ્યનાં આમ ઊભાં છે. ગાય, ભેંસ ખીસકોલી આદિના આમ આડા છે ને ? ટેડા. આહા ! ઈ મોટી સંખ્યા ઈ છે, ઘણી સંખ્યા ત્યાં પૂરવાના છે. આહાહા !

આંહી બીજું કહેવું છે, કે કર્મના પ્રદેશમાં સ્થિત છે તે બધા ગુણો તે વિકારી પર્યાયમાં સ્થિત નથી એકવાત અને કર્મ જે છે પરમાણુઓ, ઈ તો વિભાવરૂપે પરિણમેલ છે. એક (છુટ્ટો) પરમાણુ સ્વભાવરૂપે છે. અને આ તો વિભાવરૂપે પરિણમેલ છે. પણ વિભાવરૂપે પરિણમનમાં કર્મની પર્યાયપણે બધા ગુણો પરિણમ્યા છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ ?

જેમ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રના પરિણમનમાં સર્વ ગુણો શુદ્ધપણે-વ્યક્તપણે પરિણમ્યા છે. એમ વિકારપણે બધા ગુણો પરિણમ્યા છે પરમાણુમાં એમ નથી, આત્મામાં પણ એમ છે. આત્મામાં પણ અશુદ્ધપણું- પરિણમન જે છે, ઈ બધા ગુણો અશુદ્ધપણે થાય છે એમ નથી. કેટલાક ગુણો અશુદ્ધ થાય બાકી તો, કેટલાક ગુણો અભવીને પણ શુદ્ધ રહે છે પર્યાયમાં. જેમ અસ્તિત્વ ગુણ અસ્તિત્વનું અશુદ્ધ શું થવું ? અસ્તિત્વનું અશુદ્ધ શું થવું ? ' હોવું ' ઓછું થઈ જવું ? વાત સમજાય છે ? આહાહા ! પંડિતજી !

ઈ તો આમાં (પરમાણુમાં) એક પ્રદેશત્વ નામનો ગુણ છે સામાન્યમાં એ વિકારરૂપે પરિણમે ઈ એ તે બે પરમાણુ, ચાર પરમાણુરૂપે થાય ત્યારે એકલો નહીં. આહાહા ! તે કર્મપણે પરિણમેલા પર્યાયો, એમાં પણ પરમાણુમાં જેટલા ગુણો છે, એ બધા કર્મપણે પરિણમ્યા નથી. અમુક જ ગુણની પર્યાયો કર્મપણે થઈ છે. આહાહા ! એમાં જે રોકાયેલો છે જીવ, આમ અનંતગુણોમાં ન આવતાં, અનંતા પર્યાયો કર્મના રસની છે, ત્યાં અટકયો છે તે પરસમય એટલે અણાત્મા છે. (હજારો લોગ યાદ કરકે ભી ઇસ તત્ત્વકા વિરોધ કરતા હૈ ઓ આડા હૈ) આડાઈ કરે, વિરોધ અર્થ કરે, વિરુદ્ધ શ્રદ્ધા કરે આત્માથી વિરોધ વિકારના ભાવ કરે.. આહાહાહા ! ' ગોમટ્ટસાર ' માં પાઠ છે. તિર્યંચ કેમ થાય ? ' તિર્યંચ ' છે ને શબ્દ, તિર્યંચ એટલે તીરછું, તીરછું એટલે આડું, ઘણી સંખ્યા તો ઈ જ છે. આહાહા ! પણ કોને પડી. આહાહા ! આ બહારમાં

અનુકૂળતા થોડી રહે, મરી જઈને પછી ક્યાં જઈએ, કોણ જાણે એ કાંઈ (ખબર) નહીં, એ ગોલણ ગાડાં ભરે !

અહીંયાં કહે છે : એક શ્લોકમાં કેટલું સમાડી દીધું છે અને તે કર્મના પ્રદેશ કીધાં છે. તે.. કર્મના પ્રદેશ તો પરમાણુ જડ છે. પણ એનો અનુભાગ જે છે એનો પ્રદેશનો (અંશ) ભાગ કહેવાય એના તરફના લક્ષમાં જઈને, જે વિકારપણે પરિણમ્યો છે તે અણાત્મા પરસમય કહેવામાં આવે છે. આહાહા ! આવી વાત છે કર્મપણે પણ પરમાણુના અનંત ગુણો પરિણમ્યા નથી. આહાહા ! એમ ભગવાન આત્માના અનંતા ગુણો, મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય આદિ પરિણમવામાં અનંત ગુણો નથી પરિણમ્યા, કેટલાક જ ગુણો... બહુ વિચાર કરીને કાઢયાં 'તા ઘણાં વરસ પહેલાં બહુ વધારે ન નીકળ્યા એકવીસ ગુણ કાઢયા 'તા વિપરીતપણાના. કાઢયાં 'તા ઘણાં વરસ પહેલાં, ગામડામાં હોય ને એકાંત ! વિપરીત (ગુણ) આત્મામાં મિથ્યાત્વ, ચારિત્ર, આનંદ, પ્રદેશત્વ એવા એવા કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન એવાં એવાં ગુણો વિકારપણે થયા છે. બધાં ગુણો નથી થયાં, સમજાણું ?

વિચાર તો બધા આવ્યા હોય ને એક્કે એક ઘણાં. આહાહા !

આંહી કહે છે કે ' જે જીવ પુદ્‌ગલકર્મના પ્રદેશોમાં ' એટલે કે એ કર્મનો જ ભાગ છે વિકાર, આત્માનો સ્વભાવ નથી. વિભાવ– પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, કામ ને ક્રોધ, રળવું–કમાવું, એનું ધ્યાન એ બધું પાપ. આહાહા ! એમાં જે સ્થિત છે, છે ? ' તેને પરસમય જાણ ' તેને અણાત્મા જાણ. આહાહા ! કેમકે એની પર્યાયમાં વિકારપણે થવું, એ વિકાર આત્મા નથી. વિકાર એ આત્માનો કોઈ સ્વભાવ નથી. વિકારપણે પરિણમ્યો છે–થયો છે તે અણાત્મા છે. આહાહાહા !

એ તો શબ્દાર્થ થયો હવે એની ટીકા.

' સમય ' પહેલો સમય ઉપાડયો (કહ્યો) ટીકા:– ' સમય ' શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ' **' सम् '** તો ઉપસર્ગ છે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે ' સમ્ ' ઉપસર્ગ છે. તેનો એક અર્થ ' એકપણું ' એવો છે ' તેનો અર્થ ' એકપણું ' એવો છે. ' **' सम् '** એકપણું **' अय गतौ '** સમય છે ને ? સમય **सम्** ને **अय** બે શબ્દ ભેગાં છે. સમ્‌નો અર્થ એકપણું **' अय गतौ '** ધાતુ છે, **' अय गतौ '** ધાતુ છે, એ ધાતુ. પરિણમન કરવું એ. આહાહા ! એ **अय** ધાતુનો ગમન અર્થ પણ છે. **' अय '** એટલે ગમન કરવું, પરિણમવું– ગમન કરવું ' અને જ્ઞાન અર્થ પણ છે. ' ગમન કરવું અને પરિણમવું, જ્ઞાનરૂપે હોં ' ગમનપણે પરિણમવું અને જ્ઞાન અર્થ. તેથી એક સાથે જ યુગપદ્ જાણવું અને પરિણમન કરવું બે ક્રિયાઓ જે એકત્વપૂર્વક કરે, બે ક્રિયાઓ એક સમયમાં એકત્વપૂર્વક કરે– પરિણમે અને જાણે પરિણમે અને જાણે. એવી એક સમયમાં બે ક્રિયાને એકપણે કરે. આહાહાહા ! છે ? ' તે સમય છે ' એક ' સમયની ' વ્યાખ્યા કરી.

ફરીને, **सम ने अय** આત્મા લેવો છે ને અહીં અત્યારે તો એટલે **सम्** એકપણે **' अय '** ગમન કરવું, પરિણમવું અને જાણવું, એવી બે ક્રિયા એક સમયમાં જે કરે તેને ' સમય ' કહેવામાં આવે છે.

' સમય ' કેમ ઓળખ્યો ? ઓલા પૂછતા 'તા તે દિ ' દિલ્હી આ વિદ્યાનંદજી ' સમય ' કેમ

કહ્યો ? અરે.. કીધું, વસ્તુનું સ્વરૂપ છે ' સમય ' = सम् + अय, માટે સમય કીધું છે. આહાહા ! આત્માને ' સમય ' કેમ કહ્યો ? કે એકપણે પરિણમે અને જાણે એક સમયમાં એકપણે બે ક્રિયા કરે તેને સમય કહેવામાં આવે છે. એ સમય તે આત્મા છે. એ આત્મા જ પરિણમે અને જાણે, બીજા પદાર્થોમાં પરિણમન ગમન છે, પણ ' જાણવું ' નથી. ગમનની અપેક્ષાએ બીજાને ' સમય ' કહેવાય. પણ આંહી તો ' જાણવું ને ગમન કરવું ' બે અર્થમાં જે હોય તેને ' સમય ' કહીએ. આહાહા.

પછી સ્વસમય લેશે. હજી તો ' સમય ' કોને કહીએ. આહા.. ! ' આ જીવ નામનો પદાર્થ એ સમયનો અર્થ કર્યો, હવે જીવની હારે મેળવે છે. ' આ જીવ નામનો પદાર્થ એકત્વપૂર્વક, એકત્વપૂર્વક સુધાર્યું છે. ' એક જ વખતે ' એકત્વપૂર્વક એક જ કાળે પરિણમે પણ છે અને જાણે પણ છે, તેથી તે સમય છે તેથી તેને સમય આત્માને કહેવામાં આવે છે. જાણવાનું કાર્ય પણ કરે અને પરિણમે, એકી સાથે બે કરે. આહાહા ! સમય એક, બે ક્રિયા, પરિણમવાની ને જાણવાની. ' એકસાથે ' કેમ કહ્યું ? કે પરિણમે પહેલો ને જાણે પછી, એમ નહીં. પરિણમવું ને જાણવું એક જ સમયે છે. આહાહા ! એકત્વપૂર્વક કરે બેને એકપણે કરીને કરે ! આહાહા ! આવી ઝીણી વાત છે.

સમયસાર સમજવું સાંભળવું બાપુ આકરું કામ છે. બાકી તો બધું દુનિયા કરે છે આખી. ઢોરની જેમ મેહનતું કરે છે ઢોર જેવા આ બધાં આખો દિ ' રાગ ને આ ને આ ને ઢોર થવાના ને ઢોર જેવી મહેનતું કરે છે. આહા !

(શ્રોતાઃ પૈસાવાળા એમાં આવી જાય ?) પૈસાના બાપ હોય, મોટા અબજોપતિ હોય બધાં ઢોર થવાનાં પશુ કાગડામાં કાગડી થવાનાં, બકરાના બચ્ચાં થવાનાં, ઢેઢગરોળીની કૂંખે ઢેઢગરોળી થાશે, આવડી થાય છે ને બાપુ ! વસ્તુ સ્વરૂપ એવું છે. આહાહા ! અરે ! એણે જોયું ને જાણ્યું છે ક્યાં ને જોયું છે ક્યાં ? એને દરકાર ક્યાં છે ? આહાહા ! અનંતકાળ વીતી ગયો પ્રભુ ! તેં આ રીતે ઊંધાઈ કરી છે. આહાહા ! ભગવાન આત્મા અનંતગુણનું પરિણમન એક સમયે અને જ્ઞાનનું જાણવું એ સમયે, બીજાં અનંતા ગુણો પરિણમે છે પણ જાણતાં નથી. આહાહા !

એક સમયમાં એટલે કે સૂક્ષ્મકાળમાં. આહા ! ભગવાન આત્માના જે અનંતાગુણો જે છેડા ને છેલ્લા વિનાના કીધાં, એ બધા ગુણોનું એક સમયમાં પરિણમન, બદલવું, હલચલ થવી, ધ્રુવ છે એમાં હલચલ નથી. ઉત્પાદ વ્યયમાં હલચલ છે. એટલે ઈ ધ્રુવ, ધ્રુવપણે રહી અને અનંતા ગુણોનું હલચલ નામ પરિણમન થાય અને તે જ વખતે જ્ઞાન જાણવાનું કામ કરે એને આત્મા કહીએ.

આ બધું તમારે ઝવેરાત-બવેરાતનું (જાણપણું) ને બધા મીંડા વાળે છે અહીં. આહાહા !

અરે પ્રભુ ! આવું ક્યાં છે ભાઈ ? આહાહા ! અનંત કાળના અસંખ્ય ક્ષેત્રમાં અનંત વાર ઊપજ્યો. આહાહા ! એવો આત્મા કેટલો કેવડો છે અને ઈ કેવડો આત્મા ? એક સમયમાં અનંતા ગુણોનો છેડો નહીં છેલ્લો નહીં એનું પરિણમન કરે, આહાહા ! અને તે જ સમયે જ્ઞાન કરે એકત્વપૂર્વક બેની ક્રિયા કરે. આહાહા ! કાળભેદ નહીં. આહાહા ! ભઈ ! જે વખતે પરિણમે છે એ વખતે જાણે એને ! અને જ્ઞાન પણ જે વખતે પરિણમે છે તે વખતે એને જાણે ! કે હા. જ્ઞાન પોતે પરિણમે પણ છે, પરિણમનમાં તો જ્ઞાનનું આવી ગયું ને ! બધાં ગુણો પરિણમે છે તો એમાં

આ જ્ઞાન પણ પરિણમે એમ આવી ગયું. અને સાથે જાણે પણ છે. પરિણમે છે ને જાણે છે જે સમયે પરિણમે છે તે સમયે જાણે છે, તેથી એકત્વપૂર્વક કરે છે એમ કીધું ને ? આહાહા ! આવી વાત છે બાપા ઝીણી ! !

સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથની પ્રમાણથી વાત નીકળી છે. આહા ! ગણધરો સંતો કેવળીના નિકટવાસીઓ – નજીકમાં રહીને સાંભળેલા અને અનુભવેલા, આહાહા ! એનું કહેલું આ શાસ્ત્ર છે. તેથી એ ' પ્રમાણભૂત ' છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? આહા !

એક જ વખતે પરિણમે પણ છે પરિણમે એમાં જ્ઞાન પણ ભેગું પરિણમે છે ઈ આવી ગ્યું ને ? આહાહા ! એક જ સમયે જ્ઞાન પરિણમે છે ને અનંત ગુણો પરિણમે છે. પણ એક જ સમયે જ્ઞાન પરિણમતું જ્ઞાનને જાણે છે અને બધાંને જાણે છે ! ! છે ? આહાહા ! એક જ સમયે પરિણમે પણ છે અને એકત્વપૂર્વક જાણે છે બધાને પાછું હોં ? જે સમયે પરિણમન થાય છે પોતાનું ને બધાં ગુણોનું, તે જ સમયે તેને જાણે છે. આહાહા !

હજી તો આત્મા કહેવો કોને ખબરું ન મળે ને, આહાહા ! એને ધરમ થઈ જાય ને, આહા ! રખડપટ્ટી કરી કરીને મરી ગયો ચોરાશીના અવતારમાં, એવાં તો અનંતવાર અવતાર કર્યા, શાસ્ત્રો પણ જાણ્યાં ને વાંચ્યાં પણ આ ભાવ આ રીતે છે એ અંદર પરિણમ્યો નહીં. એમ કીધું આંહી. આંહી ' પરિણમનનું કીધું ને ? આહાહા ! ' એકત્વપૂર્વક એક જ સમયમાં પોતાનું જ્ઞાનનું અને અનંતગુણનું પરિણમન એક સમયમાં, તે જ સમયે તે બધાનું જ્ઞાન પણ તે સમયે કરે ! આહાહા ! પરિણમવું ને જ્ઞાન કરવું એક જ સમયમાં છે. પરિણમે છે ને પછી જાણે છે એમ નથી. આહાહા સમજાણું કાંઈ ? આવી વાત છે જૈન ધર્મ(માં) આ જૈન ધરમ. આહાહા !

(' એકત્વપૂર્વક એક જ વખતે પરિણમે પણ છે અને જાણે પણ છે) ' તેથી તે સમય છે ' આહાહા !

' આ જીવ–પદાર્થ કેવો છે ? સદાય પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી ' આહાહા ! સદાય પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી. એ તો એનો સ્વભાવ છે અને તે સ્વભાવમાં રહેલો છે. એટલે ' ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્યની એકતારૂપ અનુભૂતિ જેનું લક્ષણ છે એવી સત્તાથી સહિત છે. ' ત્રણ લીધાં.

' સદાય પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો ' પરિણમે છે ઈ ઉત્પાદ વ્યય. સ્વભાવમાં છે એ ધ્રુવ. આહાહા ! છે ? ' સદાય પરિણમન સ્વરૂપ ' બાપુ ! આ તો મંત્રો છે. આ કાંઈ વાર્તા નથી. આ તો સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ ! જેની પાસે એકભવના મોક્ષ જનારાં ઈંદ્રો સાંભળે છે. એ ગલૂડિયાંની જેમ સભામાં બેઠાં હોય છે. આહાહાહા ! એ કોઈ વાર્તા નથી. કોઈ કથા નથી. આહાહા ! એ ચૈતન્ય હીરલાની વાતું ચૈતન્યમણીની વાતું છે એ તો. આહાહા ! એ ચૈતન્ય હીરો કેવો છે ? આહાહા ! કહે છે.. ' સદાય પરિણમન ', એની પર્યાયનું બદલવું સદાય ધારા છે. આહાહા ! એક ધારાવાહી સદાય પરિણમન છે. પરિણમે પર્યાય પર્યાય પર્યાય ઉત્પાદ વ્યય ઉત્પાદ વ્યય, ઉપાદવ્યય થયા જ કરે. નવી ઉત્પાદ થાય જૂની વ્યય થાય. બીજે સમયે નવી ઉત્પન્ન થાય જૂની વ્યય થાય એમ પરિણમન સદાય.. ક્રમસર. આહાહા ! જુઓ ! આમાં ક્રમસર પણ નીકળે છે. આહાહા !

'સદાય પરિણમનસ્વરૂપ, સ્વભાવમાં રહેલો ઈ ધ્રુવ. આહાહા! એ પરિણમનસ્વરૂપ ઉત્પાદ-વ્યય અને સ્વભાવમાં રહેલો એ ધ્રુવ. આહાહા! એ ઉત્પાદ્ વ્યય ને ધ્રુવ સ્વરૂપમાં રહેલો છે, એટલે કે પરિણમનમાં રહ્યો છે, એ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવમાં રહ્યો છે ઈ કાયમનું નિત્ય સ્વરૂપ. આહાહા! (શ્રોતાઃ કાયમ રહેવું અને બદલવું એ તો પરસ્પર વિરોધ છે.) ટકતું ને બદલતું બે સ્વરૂપ છે. નિત્ય પરિણામી, ધ્રુવઉત્પાદ્વ્યય. આહાહા!

અરે! એણે પોતાની ચીજને અને તે સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે, કેવળી પરમેશ્વરે કહી છે એ વાત એણે સાંભળવા દરકાર કરી નથી. આહા! અને આવું સ્વરૂપ, દિગંબર સંત સિવાય ક્યાંય છે નહીં. બધે ઊંધું જ માર્યું છે લોકોએ એકકેએકે. આહાહા! પણ પરીક્ષા નથી ત્યાં ગોળ ને ખોળ સરખું. હેં? આહાહા! જેની એક એક કડી ને એક-એક લીટી, પાર પામે નહીં એટલી વસ્તુ છે એમાં. આહાહા!

ઓલો કહે કે સમયસાર અમે વાંચી ગ્યા, વાંચ્યા બાપા. (શ્રોતાઃ શબ્દો વાંચ્યા, ભાવ સમજ્યા વિના) શબ્દો વાંચ્યા એમાં શું થ્યું ભાઈ? અંદર ભાવ શું છે એ ખ્યાલમાં ન આવે, એ વાંચ્યા ઈ વાંચ્યું શું? ગડિયો ગોખી ગ્યો. ગડિયો સમજતે ને ક્યા કહેતે હૈ? એને કાંઈક કહે છે એ ગડિયાની ભાષા બીજી કરે છે. (શ્રોતાઃ પાડા.) પાડા-પાડા. ચંદુભાઈ તો અત્યારે નથી આવ્યા રાત્રે નહોતાને અત્યારેય નથી બેયમાં નહોતા, આવી વાત જિંદગીમાં પહેલી કહેવાણી છે. ભાવ અને છેડા વિનાના ભાવ, છેડા વિનાની પર્યાય/કાળ એક હારે ભલે હો છેડા વિનાના અવિભાગપ્રતિચ્છેદ છતાં તે જ્ઞાનની પર્યાય એનો અંત લઈ લ્યે છે, અંત લઈ લ્યે છે માટે ત્યાં અંત થઈ ગયો છે એમ નથી. જ્ઞાનની પર્યાય એનો અંત લઈ લ્યે છે. 'જાણે છે' કીધું ને!

અનંતા દ્રવ્યોનું ધ્રુવપણું અને અનંતા દ્રવ્યોનું ઉત્પાદ્-વ્યયપણું, આંહી આત્માની વાત કરે છે, પણ આત્માની પર્યાયમાં, અનંતા દ્રવ્યોના ગુણપર્યાયો, પરિણમનમાં જણાઈ જાય છે. એ જ્ઞાનના પરિણમનમાં જણાઈ જાય છે. આહાહા!! એના પોતાના અસ્તિત્વમાં જ અનંતા દ્રવ્યગુણપર્યાયો, એ જ્ઞાનની પર્યાયે પરિણમન થતાં તેમાં જણાઈ જાય છે. આહાહા! 'સદાય પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી, ઉત્પાદ્ વ્યય ધ્રૌવ્યની એકતારૂપ અનુભૂતિ', શું કીધું જોયું? પરિણમન છે ઉત્પાદ વ્યયનું ઉપજે વ્યય- ઉપજે વ્યય, એકસમયમાં, ધ્રુવ પણ એક સમયમાં. એ ત્રણની એકતારૂપ અનુભૂતિ એટલે ત્રણનું એકપણે થવું, ત્રણનું એકપણે થવું જેનું લક્ષણ છે એમ અનુસરીને થવું. ઉત્પાદ્-વ્યય ને ધ્રુવને અનુસરીને થવું. આહાહા! સદાય પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી ઉત્પાદ્ વ્યય ધ્રુવની એકતારૂપ, ત્રણની એકતા એક સમયમાં, સમયમાં ભેદ નથી. જે સમયે ધ્રુવ છે, તે સમયે ઉત્પાદ્ વ્યય છે. જે સમયે ઉત્પાદ્ વ્યય પરિણમે છે, તે સમયે ધ્રુવ અપરિણમન સ્વરૂપ પડયું જ છે. આહાહા!

ઉત્પાદ્ વ્યય ધ્રૌવ્યની એકતારૂપ અનુભૂતિ જેનું લક્ષણ છે 'એવી સત્તાથી જીવ સહિત છે'. આ જીવપદાર્થ કેવો છે? ન્યાંથી શરૂ કર્યું ને પછી શરૂ કરીને આંહી લઈ લીધું સદાય પરિણમન સ્વરૂપ સ્વભાવમાં રહેલો હોવાથી ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવની એકતા એકસમયની અનુભૂતિ એરૂપે થવું જેનું લક્ષણ છે એવી સત્તાથી સહિત છે.

ઉત્પાદ્ વ્યય ને ધ્રુવ ત્રણેય સત્ છે. ઈ સત્તા છે, ત્રણેય સત્તા તે ત્રણ સત્તાથી તે જીવ

સહિત છે. તે જીવની પહેલી, કેવો જીવ છે એમ કરીને વ્યાખ્યા કરી. આહા ! સમજાણું ?

‘ આ વિશેષણથી જીવની સત્તા નહિં માનનાર નાસ્તિકવાદીઓનો મત ખંડિત થયો ’ કોણ જાણે જીવ ક્યાં છે અહીં. એમ માનનારા નાસ્તિક, પુરુષને (જીવને) અપરિણામી માનનાર સાંખ્યવાદીઓનો વ્યવચ્છેદ (થયો) આત્મા છે તે બદલતો નથી કાયમ એકરૂપ રહે છે. એવાનો અહીં વ્યવચ્છેદ કર્યો, છે ને ? (જીવનો) પરિણમન સ્વભાવ કહેવાથી થયો. ‘ નૈયાયિકો અને વૈશેષિકો સત્તાને નિત્ય જ માને છે ’ સત્ છે એને એક જ રૂપે માને. ‘ બૌદ્ધો સત્તાને ક્ષણિક જ માને છે ’ એક સમયની સત્તાવાળું જ બોદ્ધ માને. ‘ તેમનું નિરાકરણ સત્તાને ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રુવ કહેવાથી થયું. ’ આહાહા !

અર્થકાર પંડિતે પણ, ઉત્પાદ્ વ્યય સાંખ્ય માનતા નથી, બૌદ્ધ ધ્રુવ માનતા નથી. એટલે બેયનો નિષેધ થયો, ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવ સ્વરૂપ જ એ વસ્તુ છે. એક જ સમયમાં એકતારૂપે વસ્તુ છે. એવો જ ઈ જીવ નામનો પદાર્થ છે.

વિશેષ કહેશે... પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !